

**Impact
Factor
2.147**

ISSN 2349-638x

Refereed And Indexed Journal

**AAYUSHI
INTERNATIONAL
INTERDISCIPLINARY
RESEARCH JOURNAL
(AIIRJ)**

Monthly Publish Journal

VOL-III

ISSUE-VIII

Aug.

2016

Address

•Vikram Nagar, Boudhi Chouk, Latur.
•Tq. Latur, Dis. Latur 413512
•(+91) 9922455749, (+91) 9158387437

Email

•aiirjpramod@gmail.com

Website

•www.aiirjournal.com

CHIEF EDITOR – PRAMOD PRAKASHRAO TANDALE

संगीत कलेचे महत्व

प्रा. डॉ. जयश्री विश्राम कुलकर्णी

(संगीत विभाग)

स्व.सी.एम. कडी कला महाविद्यालय
अचलपूर कॅम्प, परतवाडा

drjayashri70@gmail.com

➤ प्रस्तावना

आपल्या देशात एकूण ६४ कला आहेत त्यापैकी संगीत कला ही अखिल विश्वाच्या सर्वात श्रेष्ठ आणि उच्च स्थानावर विराजमान झाली आहे. मानवी जीवनात संगीत कलेचे अनन्यसाधारण महत्व आहे. जगातील प्रत्येक प्राणीमात्रावर संगीत कलेचा प्रभाव आहे. कारण परमेश्वरानी निसर्गाचे, मानवाचे आणि संगीताचे अतिशय जवळचे नाते जोडले आहे. देशविदेशात सुध्दा संगीत कलेचा प्रचार आणि प्रसार झालेला दिसून येतो. आपल्याला आपले सांगीतीक ज्ञान वृद्धिंगत करावयाचे असेल तर, अखिल विश्वात भारतीय संस्कृतीचा जो ठेवा आहे त्याचे प्रतिनिधीत्व करावयास हवे. आपल्या देशात दुसऱ्या देशाचे कलाकार येतात व आपले कलाकार दुसऱ्या देशात जाऊन आपल्या कलेद्वारे संस्कृतीचे दर्शन घडवितात. याद्वारे आपल्या संगीत कलेचे आदान प्रदान होण्यास सुवर्णसंधी मिळते आणि यातून उच्चकोटीचे कलाकार निर्माण होतात. राष्ट्रीय नेत्यांना आणि रसिक प्रेक्षकांना प्रभावित करतात. जेवढी आपली कला, संस्कृती उच्चदर्जाची असेल तेवढाच जास्त आपला प्रभाव दुसऱ्या देशावर पडेल. आपल्या देशाची मानमर्यादा, संस्कृतीचे रक्षण करण्याची जबाबदारी संगीतकरांवर असते म्हणूनच सांगीतीक सांस्कृतीक पुस्तकांचे वाचन करण्याकडे विद्वान पंडीतांचा कल असतो.

➤ संगीत कला :-

पंडीत शारंग देवानी संगीत रत्नाकर या ग्रंथात लिहले आहे 'गीतम् वाद्यं तथा नृत्यम त्रयं संगीतं मुच्यते।' म्हणजेच, गायन वादन आणि नर्तन या तीनही कलांच्या समुहाला संगीत असे म्हणतात. संगीत या शब्दाची विभागणी करून जर आपण शब्दशः त्याचा अर्थ पाहिला तर, असे म्हणता येईल की,

सं — स्वर

गी — गीत

त — ताल

स्वर—ताल—बद्ध संगीत रचना म्हणजे संगीत होय. गायन—वादन—नृत्य या तीनही कलांचे अस्तित्व स्वतंत्र आहे पण त्या एकमेकींशिवाय वेगळ्या असू शकत नाही. उदा, एखाद्या ठिकाणी कलाकाराचे फक्त गायन चालू आहे, त्याचे गायन चांगले असेल, पण त्याला वाद्यांची साथ मिळाली तर त्याचा प्रभाव रसिक प्रेक्षकांवर निश्चितच वेगळा असेल. तसेच नृत्याचेही असेल, नृत्याला गायन वादनाची साथ मिळाली तर, त्या कलाकाराची वाहवा होईल. या तीनही कलांमधून कलाकाराला जे सांगायचे आहे, ते चित्र प्रेक्षकांच्या डोळ्यासमोर उभे राहिले कलाकार आपल्या सोबत प्रेक्षकांनाही एका वेगळ्या विश्वात घेऊन जातो. इतकी शक्ती या कलेमध्ये आहे. ब्रम्हदेवाने वेदांच्या निर्मितीसोबतच संगीताची निर्मिती केली आहे.

ईश्वराकडून आपल्याला मानवी जीवनासारखी फारमोठी देणगी मिळाली आहे. परमेश्वराने प्रत्येकामध्ये स्वर — ताल — लय दिलेले आहे. त्याचे प्रमाण कमी जास्त असू शकते. नादाने संपूर्ण ब्रम्हांड व्यापले आहे. जीवन ही फार मोठी परीक्षा आहे. माणसाचे जीवन हे प्रत्येक क्षणी एखादा सुरेल गाण्याप्रमाणे चालत नसते. काहीना काही संघर्ष प्रत्येकाला करावा लागतो. यश मिळविण्यासाठी अतिशय जिद्दीने चिकाटीने उत्साहाने केलेले प्रामाणिक प्रयत्न या सर्व गोष्टीतून मानवाला जावेच लागते. हे सर्व प्रयत्न करतांना माणसाला जो थकवा जाणवतो तो नक्कीच संगीत श्रवणाने दूर होतो आणि त्यानंतर यश प्राप्तीचे जे समाधान व आनंद मिळतो ते शब्दात सांगू शकत नाही.

वेगवेगळे शाळा महाविद्यालयात यासाठी संगीत परिषदेचे व कार्यशाळेचे आयोजन केल्या जाते की ज्यामुळे विविध कलाकार विद्वान पंडीत, संगीततज्ञ या लोकांच्या एकमेकांशी ओळखी व भेटी होतील. एकमेकांच्या ज्ञानांचे व विचारांचे आदान प्रदान होईल व त्यातून कलाकारांचा विकास होण्यास मदत होईल. भारत देशात कला साहित्य संस्कृती विपूल प्रमाणात आहे, पण कोणत्याच गोष्टीकडे गांभीर्याने न बघण्याची मुळात सवय भारतीय लोकांना असल्यामुळे आपल्याकडे सोनं असतांना ते आपल्या दृष्टीस पडत नाही. पाहून ऐकून सोडून देण्याची आपली सहज—प्रवृत्ती याला कारणीभूत ठरते. संगीतातील स्वरलहरी व स्वररचनांमुळे मनःशांती तर मिळतेच पण त्या हृदयातील कंपनाच्या लयीला सामान्य स्थितीमध्ये ठेवतात.

संत कबिर म्हणतात,

“संगीत है शक्ती ईश्वरकी, हर स्वर मे बसे है राम।
रागी जो सुनाये रागीणी, रोगी को मिले आराम।।”

एकादे मधुर गीत ऐकल्याने रक्तदाब, ताणतणाव या विकारावर आराम मिळतो. संगीत कला मानवाला उदरनिर्वाह चालविण्यास मदत करते उदा. कोणी शाळा महाविद्यालयात नोकरी करतात तर कोणी घरगुती शिकवणी वर्ग घेतात.

काही अभ्यासक कार्यशाळेत व परिषदांमध्ये पेपर सादर करून आपले ज्ञान वाढवितात. संगीत साधनेने माणसाचे मन एकाग्र होते. संगीतावर लेखन करावयाचे असल्यास आपण चार पुस्तके वाचतो त्यामुळे वाचन, मनन, चिंतन, श्रवण, पठन इत्यादी आपल्यातील क्षमतांचा विकास होतो.

संगीत—साहित्य—कलाविहीनः साक्षात् पशूः पुच्छविषाणहीनः ॥

संगीतकला, साहित्यकला यांच्याशिवाय जीवन म्हणजे साक्षात् पशुवत जगण्यासारखे आहे.

Music for everyone & everyone for Music

- संगीत सर्वांसाठी व सर्वलोक संगीतासाठी आहेत. स्मार्टफोन, इंटरनेट, दूरदर्शन अशा सर्वच संगीत वाहीन्यांमधून संगीताचा प्रसार होत आहे. त्यातून उदयोनमुख कलाकाराना सुवर्णसंधी तर मिळतेच त्यासोबतच अर्थाजन, मानसमान प्रतिष्ठा मिळत असल्यामुळे संगीत क्षेत्राचे स्वरूप व्यापक होत चालले आहे. संगीत कला ही अंशग महासागर आहे तिची लांबी, रुंदी, उंची, खोली याचे काही मोजमप नाही. तिच्यामध्ये कालमानपरत्वे व लोकांच्या आवडीनिवडी नुसार परिवर्तन होत आहे. तिच्यात लवचिकता व परिवर्तनशिलता आहे म्हणूनच ती जीवंत आहे. वर उल्लेख केल्या प्रमाणे संगीतात वाचन, मनन, चिंतन तर केलेच पाहिजे पण कलाकारामध्ये संगीत कलेबद्दल अतोनात प्रेम आवड, अभ्यास, रियाज, समज, प्रतिभाशक्ती, धैर्य, चिकाटी टीकेबद्दल सहनशिलता, आत्मविश्वास, महत्वाकांक्षा समर्पण ही सर्व वैशिष्ट्ये असायलाच हवीत. खुप अभ्यास, रियाज केल्यानंतर फार थोड्या प्रमाणात संगीत कला आपल्या पदरात पडते. जन्मोजन्मीच्या तपश्चर्येनंतर ती फळाळ येते. तेही तीला शरण जावे लागते, तिच्यासमोर नतमस्तक व्हावे लागते.

मन करारे प्रसन्न सर्व सिध्दीचे कारण। संगीतकला, संगीत साधना माणसाचा सर्वांगीण विकास करीत असते.

महान संगीत तज्ञ, कवी रविंद्रनाथानी असे म्हटले आहे की जेथे शब्द थांबतात, तेथे स्वरांचा प्रवास चालू होतो. म्हणूनच म्हणतात की संगीत कला ही शब्दांच्या पलीकडे आहे. माणुस खरोखरच आतून खुप आनंदी व समाधानी असतो तेव्हा त्याला सर्व जग आनंदी दिसायला लागते माणसाच्या मनातला हा जो आनंद आहे तो या संगीत कलेमुळे आहे.

असे ऐकीवात आहे की पंडीत भिमसेन जोशीनां आपल्या प्रत्येक मैफीलीत ‘सा’ चे स्वरूप वेगळे दिसायचे त्यांच्या साधनेने व तपश्चर्येने प्रत्यक्ष ‘विणा—पुस्तक—धारीणी’ सरस्वती प्रसन्न झाली. तिने म्हटले मैफीलीत कोणत्याही स्वराला ‘सा’ मानुन गा। आपल्यासाठी संगीत कलेने स्वर भंडार मोकळे केले आहे. संगीताचा उपयोग परदेशात कर्करोग, नैराश्य या रोगांवर औषधी म्हणून केल्या जातो.

संगीताचे महत्व सांगणारी काही पाश्चात्य तत्ववेत्त्यांची मते खालील प्रमाणे :-

शेक्सपिअर म्हणतात, ‘ज्या माणसाच्या रक्तात संगीत नाही व संगीताचा मधुर ध्वनी ज्याच्या हृदयाला स्पर्श करत नाही असा मनुष्य विश्वास घातकी, डाव मांडणारा, वाया गेलेला असतो. अश्या माणसावर विश्वास ठेवू नये’.

महान तत्वज्ञ अरिस्टॉटल, प्लेटो म्हणतात की, संगीत कला ही मानवाच्या शारिरीक, बौध्दीक, मानसीक, आध्यात्मिक, भावनिक व सांस्कृतीक विकासाचे प्रभावी माध्यम आहे.

➤ निष्कर्ष :-

1. संगीत कला ही अतिशय उच्चदर्जाची कला आहे
2. संगीत कला ही एक प्रकारची साधना आहे, काहीना ती ईश्वरी देणगी असते तर काहीना ती साधनेनी आत्मसात करावी लागते असे म्हणतात की, ‘प्रयत्ने वाळूचे कण रगडिता तेल ही गळे’। मग ही तर कला आहे. संगीत कलेवर प्रेम करा तीची साधना करा. ती सर्वांना प्रसन्न झाल्याशिवाय राहणार नाही. संगीत कलेची थोरवी माझ्यासारखा नगण्य अस्तित्व असलेल्या संगीताच्या विद्यार्थीनीने काय वर्णावी?

➤ संदर्भ :-

1. संगीत शास्त्र विजयनी — लेखक पंडीत नारायणराव मंगरूळकर
- 2- संगीत विशारद — लेखक वसंत
- 3- श्री शिवाजी महाविद्यालय बार्शी — शोधनिबंध